УДК 371.3

Р.Ф. Фәттахова

БЕЛЕМНӘРНЕ СИСТЕМАЛАШТЫРУ ҺӘМ ГОМУМИЛӘШТЕРҮ ДӘРЕСЕ

В статье ставится задача рассмотреть особенности проведения уроков систематизации знаний: освещаются цели, описываются примерная структура, приёмы и методы проведения, формы урока. Урок систематизации и обобщения знаний является сравнительно новым типом урока, и зачастую учителя проводят его, используя традиционные методы обучения. В настоящее время необходимо осуществлять переход от информационно-объяснительных методов обучения к деятельностным, развивающим методам. Статья предназначена для учителей, осуществляющих работу по ФГОС.

Ключевые слова: уроки систематизации и обобщения знаний, системно-деятельностный подход, требования к урокам, педагогические методы и приёмы, структура урока.

The article aims to consider the features of conducting lessons of knowledge systematization: the goals are highlighted, the approximate structure, techniques and methods of conducting of the lesson, its forms are described. The lesson of systematization and generalization of knowledge is a relatively new type of lesson, but teachers often conduct it using traditional teaching methods. At present, it is necessary to make the transition from information-explanatory teaching methods to activity-based, developing methods. The article is intended for teachers carrying out work on the Federal Educational Standard.

Keywords: lessons of systematization and generalization of knowledge, system-activity approach, requirements for lessons, pedagogical methods and techniques, lesson structure.

Федераль Дәүләт стандартларында белем бирү системалы-эшчәнлекле юнәлешкә корыла һәм ул мәктәптә барлык фәннәрне, шул исәптән татар теле һәм әдәбиятын укытуга да кагыла. Укыту барышында әлеге юнәлеш укучыларның белем алу эшчәнлеген актив, төрле яклы, максималь дәрәҗәдә мөстәкыйль, тиешле нәтиҗәгә ирешерлек итеп планлаштырырга һәм оештырырга ярдәм итә, укучы шәхесенең рухи потенциалын үстерергә, иҗади сәләтен ачарга, уку предметына кызыксыну уятырга ярдәм итә. Укытучы дәрестә яңа белемнәрне әзер килеш бирми, укучыларның белемнәрне «ачу» эшчәнлеген оештыра. Бу иҗади процесста укучының белем дәрәҗәсе арту, фикерләү сәләте үсү, индивидуаль үзенчәлекләре камилләшү белән берлектә, аңа тормышта үз урынын табарга мөмкинлек бирәчәк эшчәнлек сыйфатлары да барлыкка килә: максат кую, максатка ирешү юлларын мөстәкыйль табу, эшне планлаштыру һәм оештыру, фикерли, анализлый, чагыштыра һәм гомумиләштерә белү, эш нәтиҗәләрен адекват бәяләү, эшнең барышы һәм нәтиҗәсе өчен җаваплылык сизү, командада эшли алу, үз фикерен әйтү һәм

дәлилләү һ. б. Шулай итеп, белем бирүдә системалы-эшчәнлекле юнәлешне куллану предмет буенча белемнәрне үзләштерүнең сыйфатын күтәререргә, укыту барышын яңача оештырырга һәм яхшырак нәтиҗәләргә ирешергә булыша. Әлеге юнәлеш белем бирүдә традицион методларны инкяр итми, бары шул җирлектә заманча белем бирү максатларын тормышка ашырганда яңа эшчәнлек төрләрен, укыту технологияләрен кулллануны алга чыгара. К.Д. Ушинскийның: «Балалар мөмкин кадәр мөстәкыйль укысыннар, ә укытучы бу процесс белән идарә итсен һәм юнәлеш бирсен», – дигән сүзләре хәзерге заман дәресенең асылын ачып бирә.

ФДБС белем бирүдә баланың шәхесе үсеше мәсьәләсен алгы планга чыгара. Шуңа күрә яңа стандартлар нигезендә оештырылган дәресләргә түбәндәге таләпләр куела:

– дәрескә уңай мотивация булдыру;

– дәреснең максатчанлыгы, универсаль уку гамәлләре формалашу өчен төпле җирлек булу;

– дәресләр, дәрес этаплары арасында бәйләнешне тәэмин итү, һәр этапның нәтиҗә белән тәмамлануы;

– парлап һәм төркемдә эшләүне оештыру (коллектив эш нормаларын үзләштерү һәм коммуникатив компетенцияләрне үстерү);

– танып белү эшчәнлеге барышында укучыларның мөстәкыйль эшчәнлекләрен күз алдында тоткан блокларның булуы;

– дәрестә техник чаралар куллану;

– дәрестә бирелгән белемнәрнең гамәли әһәмиятен төгәл билгеләү (үзләштерелгән белемнәрнең гамәлдә куллану мөмкинлеген ассызыклау);

– рефлексия алымнары, мөстәкыйль эшләү һәм аның нәтиҗәләре өчен җаваплылык формалаштыру;

– укучыларның һәр төр эшчәнлегенә сыйфатлы уңай бәя бирү (уңай уку мотивациясе формалаштыруга этәрү);

– өй эшләренең күләмен минимальләштерү һәм өч вариантта тәкъдим итү;

– дәрестә сәламәтлек саклау өчен шартлар булдыру.

Системалы-эшчәнлекле юнәлеш кысаларында дүрт дәрес тибы, шул исәптән белемнәрне системалаштыру һәм гомумиләштерү дәресләре үткәрү каралган. Бу тип дәрес башкача гомуми методик юнәлешле дәрес дип тә атала һәм зур тема, бүлек яки блокны өйрәнү вакытында яки аны тәмамлаганнан соң үткәрелә.

ФДБС шартларында белемнәрне системалаштыру һәм гомумиләштерү дәресләренең максатлары: тема (бүлек, блок) буенча укучыларның белем дәрәҗәсен ачыклау; белемнәрне актуальләштерү, системалаштыру, гомумиләштерү. Әлеге тип дәресләрдә укучыларның гомуми культурасын үстерү, үз-үзләрен бәяләү өчен шартлар тудыру, фикерләү, иҗади сәләтләрен, төркемдә эшләү күнекмәләрен формалаштыру, танып белүгә кызыксыну уяту, лидерлык сыйфатлары тәрбияләү, үзанализ, чагыштыру, аралашу күнекмәләре, бе-

лемнәрне системалаштыру осталыгы булдыру юнәлешендә эшчәнлек алып барыла.

Бу тип дәресләрне традицион укыту алымнарын һәм ысулларын кулланып үткәргәндә, дәрес *«ишеттем → истә калдырдым → сөйләп бирдем»* схемасына корыла. ФДБСта мондый схемадан баш тартырга һәм укучының актив позициясен алгы планга куйган яңа алгоритмга күчәргә кирәклек ассызыклана. Хәзерге таләпләрдән чыгып белемнәрне системалаштыру һәм гомумиләштерү дәресе түбәндәге схемага нигезләнгән булырга тиеш: *«белемне кабул итү һәм аерым фактларны аңлау → әлеге фактларны гомумиләштерү → төшенчә барлыкка китерү һәм белемнәрне системалаштыру → белемнәрне тирәнәйтү».*

Димәк, тема буенча белемнәрне системалаштыру һәм гомумиләштерү материалны аңлатып бирү рәвешендә генә түгел, ә эшлекле, үстерелешле белем бирү принципларына нигезләнеп алып барылырга тиеш.

Гомуми методик юнәлешле дәресләрдә төрле эш алымнары (әңгәмә, бәхәс, лаборатор эшләр, күнегүләр эшләү, рецензия язу, проект эшләре яклау) кулланыла, шуннан чыгып дәрес төрләре дә берничә була ала: лекция-дәрес, семинар-дәрес, практикум, консультация-дәрес, әңгәмә-дәрес, диспут-дәрес, уен (КВН, конкурс, викторина), конференция, театральләштерелгән дәрес (суд-дәрес), сәяхәт-дәрес. Дәрестә репродуктив-эзләнү, өлешчә эзләнү, иҗади методларны куллану белем алу процессының нәтиҗәлелеген арттырачак. Алган белемнәрне яңа шартларда куллану мөмкинлеген тудыру укучыларның белемнәрен тирәнәйтергә, иҗади осталыкларын үстерергә һәм белемнәрнең гамәли әһәмиятен тоярга ярдәм итәчәк.

Әлеге тип дәресләргә әзерләнгәндә, күрсәтмәлелеккә игътибарлы булу зарур. Тема буенча белемнәрне гомумиләштерү һәм конкретлаштыруга юнәлдерелгән графиклар, таблицалар, схемалар, диаграммалар, рәсемнәр, модельләр, карталар өстендә эш этаплап алып барыла, һәр графикны яки схеманы тикшергәндә аерым аспектларның үзара бәйләнешен ассызыклау, төп төшенчәләрне атау, теге яки бу фактларны чагыштыру, аларның охшаш һәм аермалы билгеләрен табу эшчәнлеге оештырыла.

Актуальләштерү яки белемнәрне беренчел ныгыту этапларында аудио- һәм видео материаллар, диафильмнар, өйрәтү фильмнары, нәфис яки документаль фильм фрагментлары һ. б. күрсәтү отышлы. Аларны караганнан соң, укучылар, эчтәлекне сөйләп яки сюжеты турында фикер алышып кына калмыйча, дәреслек материалы, үзләренең белемнәре белән дә бәйләнешне чагылдырырга тиешләр.

Белемнәрне системалаштыру һәм гомумиләштерү дәресе түбәндәге төзелешкә ия.

1. Оештыру этабы (үзбилгеләнеш).

Дәрес башында укучыларда дәрескә уңай мотивация булдырыла, сыйныфта яхшы психологик халәт тудырыла. Моның өчен

һәр укытучының арсеналында үз алымнары бар: сүз белән сәламләү, аутотренинг, музыка тыңлау, дәрескә эпиграф уку, цитаталар, мәкаль-әйтемнәр, канатлы фразалар әйтү, һава торышы турында сөйләшеп алу, комплиментлар әйтү һ. б. Әлеге этапта кулланылган материал дәреснең алдагы эчтәлегенә туры килергә һәм аңа төпле җирлек булып хезмәт итәргә тиеш.

2. Белемнәрне актуальләштерү һәм авырлыкларны билгеләү этабы.

Бу өлештә теманы, бүлекне өйрәнү вакытында барлыкка килгән төп проблемалар барлана. Әлеге этапның максаты – укучыларның, укытучы тәкъдим иткән биремнәрне эшләп, үз белемнәренең кысаларын билгеләвенә, авырлыкларны, проблемаларны ачыклавына ирешү.

Укытучы укучыларга алдагы дәресләрдә алган белемнәрне һәм күнекмәләрне искә төшерүгә һәм гамәлдә куллануга юнәлтелгән берничә гади эш төре (биремнәр, күнегүләр) тәкъдим итә (биремнәр күләме буенча зур түгел, 5–7 минутка исәпләнгән булырга тиеш):

– «ассоциатив рәт» (өйрәнелә торган тема тудырган ассоциацияләрне санау (төшенчәләр, образлар, идеяләр, фразалар, истәлекләр, хисләр һ. б.);

– сораулар бирү (редуктив һәм иҗади характерда);

– «Хата тап!»;

– тест эшләү (стандарт һәм логик фикерләүгә яки чагыштыруга корылган тестлар. Мәсәлән, төшенчәләрне тәңгәл китерү, логик чылбыр төзү);

– «ачкыч терминнар» (тема буенча иң мөһим һәм истә кала торган терминнарны әйтү (саны конкрет бирелергә мөмкин, мәсәлән, биш), аларның өйрәнелә яки кабатлана торган тема кысаларында әһәмиятен ачыклау, бәхәсләшү);

– Кроссенс алымы (тугыз рәсемнән торган ассоциатив чылбырлы башваткыч чишү);

– Блум кубигы (тема буенча белемнәрне аңлату, куллану, анализлау, синтезлау, бәяләү);

– проблемалы ситуация тудыру яки проблемалы сорау бирү;

– дидактик уеннар.

3. Уку мәсьәләсен кую һәм ситуациядән чыгу проектын төзү этабы.

Бу этапта укытучының бурычы – укучыда биремнәрне эшләү барышында килеп туган авырлыкларны танырга ярдәм итү, аларны бетерү планын (проектын) төзүгә этәрү (укучылар дәресне планлаштыралар).

Ситуациядән чыгу проектын билгеле бер план буенча башкару уңайлы:

– укучы биремнәрне эшләү вакытында туган проблеманы күрә, хатасын таба;

– укучы хатаның кайсы тема белән бәйле булуын ачыклый (бу яңа темамы әллә элегрәк үткән темамы);

– укучы проблеманы хәл итү юлын эзли: кирәкле кагыйдәне табу, сүзлек, белешмә, терәк, күрсәтмә материаллар белән эшләү, үткән теманы кабатлау, алда эшләгәннәргә охшаган күнегүләр эшләү, интернет ресурсларга мөрәҗәгать итү һ. б.

Әлеге этапта эшлекле уеннар, пресс-конференция, фикер алышулар, бәхәс отышлы булып санала.

4. Проектны тормышка ашыру этабы.

Укучылар үзләре төзегән проектның гамәлдә ни дәрәҗәдә уңышлы икәнен тикшерәләр.

Әлеге этапта башкарылган эш төрләре укучыларның белемнәрен һәм күнекмәләрен искә төшереп гомумиләштерүгә, системага салуга китерергә, гамәлдә куллана алу мөмкинлеген күрсәтергә тиеш.

Дәреслек белән эшләү уңышлы була ала: тезислар язу, конспектлау, дәреслектә бирелгән мәгълүматны таблицага тутыру, белемнәрне графиклар, схемалар рәвешендә гомумиләштерү (модельләштерү) һ. б.

5. Ныгыту этабы.

Әлеге этапның максаты – үзләштергән белемнәрне яңа шартларда, гамәлдә куллану. Шуңа күрә укытучы, биремнәрне төзегәндә, аларның белем һәм күнекмәләрне гомумиләштерү, системага салу мөмкинлеген күздә тотып эш итә, шулай ук биремнәр теманың практик яктан әһәмиятен дә ассызыкларга тиеш. Биремнәр шулай ук белемнәрне яңа шартларда куллану мөмкинлеген дә истә тотып төзелә. Мәсәлән, «Сөйләм стиле» темасы өйрәнелгән икән, хатлар стилен һәм СМСлар телен чагыштырырга, аларга хас үзенчәлекләрне атарга тәкъдим итәргә мөмкин.

6. Мөстәкыйль эш һәм эталон буенча тикшерү.

Бу этапта уку материалын бербөтен система итеп күрсәтү, теманы ныгыту максаты куела. Укучыларга түбәндәге эш төрләре тәкъдим ителергә мөмкин:

– алгоритм төзү;

– карточкалар белән эшләү;

– тикшеренү эшләре яки мини-проектлар;

– «реставратор» (укытучы бозып яки кыскартып биргән текстны төзәтү);

– «Фишбоун» (тема буенча проблеманы, сәбәп-максат бәйләнешләрен, аерым фактларны, нәтиҗәне график чагылдыру);

– сорашу;

– интеллект (менталь) карта (теманы структуралаштыру буенча схема, карта төзү).

Укучылар, мөстәкыйль эш эшләгәннән соң, укытучы биргән өлгегә нигезләнеп, үзконтроль һәм үзтикшерү эше башкаралар.

7. Рефлексия.

Дәреснең ахыргы этабында уку эшчәнлегенә йомгак ясала, нәтиҗәләр чыгарыла. Укучылар үзләренең дәрестәге эшчәнлекләрен бәялиләр, нәтиҗәләр ясыйлар, билгеләр куялар. Рефлексиядә инсерт, кластер, «светофор», «алты эшләпә» алымнарын куллану отышлы булачак.

Сыйныфның үзенчәлегенә, теманың катлаулылыгына карап, гамәлдә гомуми методик юнәлешле дәресләр төзелешләре, үткәрү формалары буенча бер-берсеннән аерылырга мөмкин. Һәр укытучы, үз предметыннан һәм дәрескә куелган максатлардан чыгып, дәрес схемасын җайлаштырып төзи.

Әдәбият

Кудрявцева Н.Г. Системно-деятельностный подход как механизм реализации ФГОС нового поколения // Справочник заместителя директора школы. 2011. № 4. С. 13–30.

Новый взгляд на урок с учётом ФГОС. Конструирование на основе современных образовательных технологий. ФГОС. М.: СИНТЕГ, 2014. 346 с.

Примерная основная образовательная программа образовательного учреждения. Основная школа / сост. Е. С. Савинов. М.: Просвещение, 2011. 342 с.

Ушинский К.Д. Собрание сочинений. М., 1985. Т. 2. 67 с.

Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования / М-во образования и науки Рос. Федерации. М.: Просвещение, 2011. 48 с.

Фундаментальное ядро содержания общего образования / под ред. В.В. Козлова, А.М. Кодакова. М.: Просвещение, 2010. 59 с.

Фәттахова Рузилә Фирдәвес кызы,
филология фәннәре кандидаты, Татарстан Республикасы Мәгарифне үстерү институтының татар теле һәм әдәбияты кафедрасы доценты